

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

RADU OTA - secretar de redacție

GEORGE BOUNEGRU - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2015 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LII

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

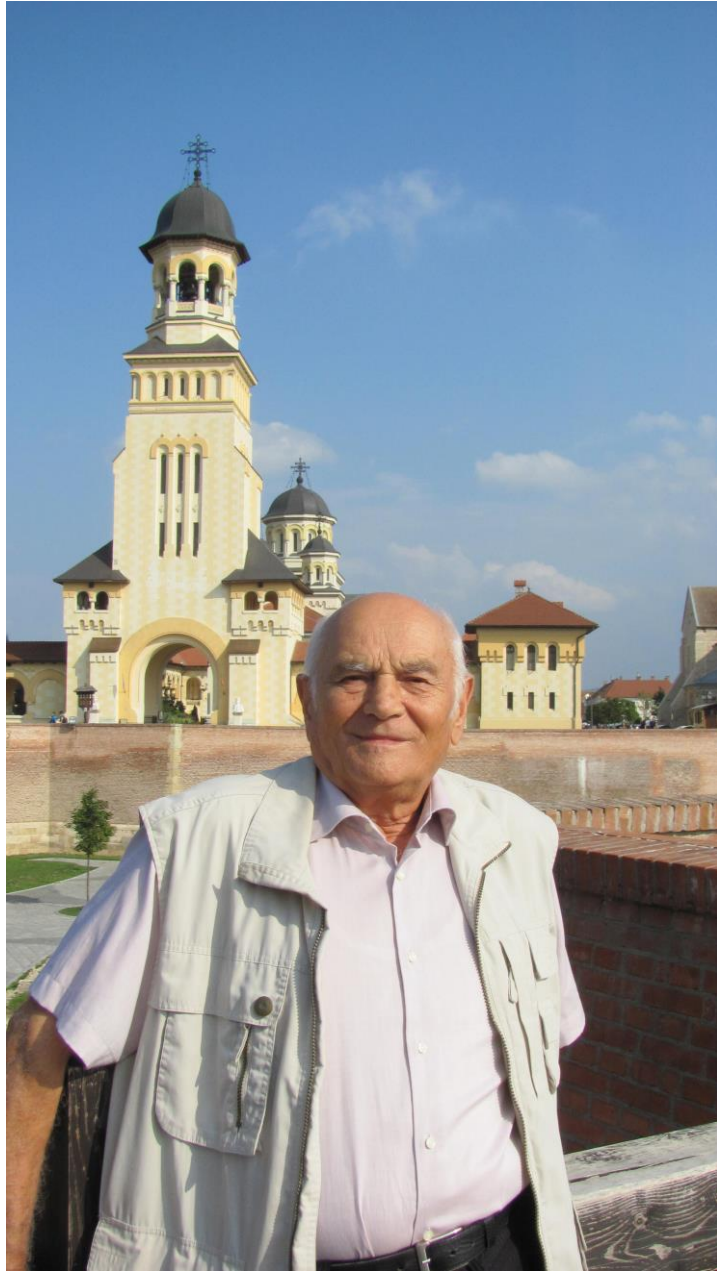
ALBA IULIA

MMXV

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA, BRÎNDUȘA
CIUGUDEAN

Textele nepublicate nu se restituie.

Gheorghe Anghel

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

RADU OTA, Gheorghe Anghel, maestru al muzeografiei românești...XI

STUDII – STUDIES

ANAMARIA TUDORIE, Date privind morfologia ceramicii Starčevo-Criș de la Cristian I (județul Sibiu).....	1
<i>Data regarding the morphology of Starčevo-Criș pottery from Cristian I (Sibiu county).....</i>	
ELENA-CRISTINA NIȚU, FLORENTINA MARȚIȘ, SABIN ADRIAN LUCA, Considerații tehnologic și funcționale asupra materialului litic cioplit din așezarea Cristian I (Neolitic timpuriu – Starčevo-Criș I).....	11
<i>Techno-typological and functional considerations of chipped stone materials from Cristian I settlement (early neolithic - Starčevo - Criș I).....</i>	
SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, Semne și simboluri preistorice în Transilvania (1). „Tăblița secretă”. Așezarea neolitică și eneolitică de la Tărtăria-Gura luncii (jud. Alba).....	35
<i>Prehistoric Signs and Symbols in Transylvania (1). "The secret tablet". Neolithic and Eneolithic settlements from Tărtăria- "Gura luncii" (Alba county).....</i>	
MARIUS-MIHAI CIUTĂ, Noi precizări cu privire la succesiunea depunerilor neolitice de la Limba-Oarda de Jos (jud. Alba).....	47
<i>New considerations about the Neolithic deposits in the archaeological site at Limba - Oarda de Jos (Alba county).....</i>	
GHEORGHE LAZAROVICI, CORNELIA-MAGDA LAZAROVICI, SORIN COLESNIUC, SOTE ANGELESKI, Muntele Teasc. Despre sanctuare în natură (II).....	85
<i>The Teasc mountain. About sanctuaries in the nature (II).....</i>	

CORNELIU BELDIMAN, DAN-LUCIAN BUZEA, DIANA-MARIA SZTANCS, BJÖRN BRIEWIG, Microscopy of prehistoric symbolic artefacts. <i>Wietenberg</i> decorated antler plate discovered at Șoimeni, Harghita county (II).	113
GABRIEL BĂLAN, RALUCA BURLACU-TIMOFTE, RADU OTA, TEODOR MUNTEAN, MARIUS RĂZA, OVIDIU OARGA, DAN ANGHEL, Raport preliminar cu privire la săpăturile arheologice preventive întreprinse la Gâmbaș – sit 2.....	133
<i>Preliminary report regarding rescue archaeological excavations at Gâmbaș – site 2.....</i>	
DAN ANGHEL, MONICA URSU, Contribuția investigațiilor multidisciplinare în vederea restaurării unor piese de armament și harnașament din perioada Regatului dac..	181
<i>Contribution of interdisciplinary investigations to restoration of some pieces of arms and harness from the period of Dacian kingdom</i>	
CSABA SZABÓ, Romans in the garden. Notes on some recently attested stone monuments from Alba Iulia.....	217
<i>Romani în grădini. Note despre câteva monumente de piatră recent identificate la Alba Iulia.....</i>	
RADU OTA, CSABA SZABÓ, Cultul lui Cybele - Magna Mater în Dacia romană.....	227
<i>The cult of Cybele – Magna Mater in Roman Dacia</i>	
RADU CIOBANU, O nouă statueta descoperită la Apulum cu reprezentarea unui zeu fluvial – elemente de mitologie comparată, probleme de iconografie și stil.....	245
<i>Une nouvelle statuette récemment découverte à Apulum avec la représentation d'un dieu fleuve - éléments de mythologie comparée, questions d'iconographie et de style.....</i>	
ANDREEA ALMĂJANU, RADU OTA, Cultul lui Apollo la Apulum	259
<i>The cult of Apollo at Apulum.....</i>	
SORIN ȘERBAN, Metode și tehnici diferite de restaurare a două vase de tip <i>terra sigillata</i> descoperite în <i>principia</i> castrului legiunii a XIII-a Gemina de la Apulum.....	279
<i>Different restoration methods and techniques of two terra sigillata vessels discovered in principia of the roman fort of XIII Gemina legion from Apulum.....</i>	
CĂLIN COSMA, Observații privind prezența războinicilor avari în Podișul Transilvaniei în perioada secolelor VII-VIII.....	293
<i>Notes on the presence of avar warriors in the Transylvanian plateau during the 7th-8th centuries.....</i>	

AUREL DRAGOTĂ, GABRIEL TIBERIU RUSTOIU, MATEI DRÎMBĂREAN, VALENTIN DELEANU, The early medieval necropolis from Alba Iulia - <i>Izvorul împăratului</i> . Archaeological researches in 2014.....	321
FLORIN CIULAVU, Cercetările arheologice efectuate la monetăria de la Alba Iulia – prezentare generală.....	351
<i>Archaeological excavations at the Alba Iulia mint – general presentation.....</i>	

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Alin Frânculeasa, <i>Cimitirul din epoca bronzului de la Câmpina (jud. Prahova)</i> , Muzeul județean de istorie și arheologie Prahova, Seria Arheologie VII, Editura Cetatea de Scaun 2014, 353 p (incl. 113 planșe).....	377
RADU CIOBANU, Cult and Votive Monuments in the Roman Provinces (Proceedings of the 13th International Colloquium on Roman Provincial Art – <i>Corpus Signorum Imperii Romani</i>) – ed. Cristina-Georgeta Alexandrescu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 384 pag.....	381
Lista autorilor.....	389

Gheorghe Anghel, maestru al muzeografiei românești

În cei peste 125 ani de existență a Muzeului din Alba Iulia s-au afirmat numeroase personalități ale istoriografiei, arheologiei, muzeografiei și științei restaurării din România, care și-au adus un însemnat aport la dezvoltarea acestor domenii. Printre acestea vom aminti câteva nume de referință care au intrat în istoria prestigioasei instituții de cultură: Adalbert Cserni – fondatorul muzeului, Ion Berciu – cel care a reorganizat muzeul începând cu finalul perioadei interbelice, Alexandru Popa, Nicolae Josan, Vasile Moga, Radu Ciobanu, Viorica Suciș și Horia Ciugudean.

Volumul de față este dedicat domnului Gheorghe Anghel cu ocazia împlinirii frumoasei vârste de 80 de ani. Un remarcabil portret al Domniei sale a fost realizat de distinsa sa colegă, doamna Viorica Suciș, cu ocazia împlinirii vârstei de 70 ani, în numărul XLII al anuarului nostru.

Gheorghe Anghel s-a născut în satul Șard, comuna Ighiu, județul Alba, la 7 aprilie 1935. Fiu al Mariei și al lui Petru Anghel, a cunoscut îndeaproape realitățile satului românesc. Părinții sărbătoritului nostru s-au ocupat îndeaproape de educația fiului lor, încurajându-l să urmeze cursurile Școlii elementare din Șard, apoi a Școlii Pedagogice din Deva. Studiile sale au fost încununate de absolvirea în anul 1958 a Facultății de Istorie-Filozofie, secția Istorie a Universității ”Victor Babeș” din Cluj-Napoca. Aici a avut șansa de a audia cursurile unor mari personalități ale istoriografiei naționale și europene, profesori de prestigiu precum acad. Constantin Daicoviciu, Mihail Macrea, Nicolae Lascu, acad. Virgil Vătășianu, acad. Ștefan Pascu și mulți alții.

Tânărul cercetător al Evului Mediu românesc a fost sfătuit de profesorii săi să elaboreze o teză de doctorat cu o tematică dificilă, prin care se dorea deschiderea de noi drumuri în cercetarea istoriei medievale românești. Eforturile sale au fost încununate prin susținerea tezei în anul 1978, intitulată *Fortificații medievale din sud-vestul Transilvaniei*, al cărei conducător științific a fost acad. Ștefan Pascu. În general o teză bună de doctorat trebuie să fie publicată! Cu ajutorul editurii Dacia, în anul 1986, a văzut lumina tiparului una din cele mai valoroase monografii ale Evului Mediu românesc, ”Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XVI”. Prin această lucrare Gheorghe Anghel și-a câștigat renumele de *fondator al castelologiei românești*.

Cercetările Domniei sale au atras atenția specialiștilor de peste hotare, care l-au invitat la opt congrese internaționale, printre care amintim cele de la Durham, Teheran, Basel și Roma. Recunoașterea profesională din partea lumii științifice s-a concretizat și prin acceptarea sa ca membru al unor prestigioase organizații științifice internaționale: Societatea Amicii Ceramicii Romane

(Elveția), Societatea de Numismatică (Belgia) și Societatea de Studii Mithraice (India).

Lista publicațiilor științifice semnate de Gheorghe Anghel a fost întocmită de doamna Viorica Suci în materialul amintit anterior. Vom aminti selectiv câteva cărți și studii care au adus un însemnat aport la dezvoltarea cercetării Evului Mediu și epocii moderne: Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, Ed. Meridiane, București, 1971; Gh. Anghel, *Fortificații medievale din piatră din sec. XIII-XVI*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986; Gh. Anghel, *De la Mitropolia Ortodoxă a Transilvaniei la Episcopia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1993; Gh. Anghel, "Trei tezaure monetare din secolul al XVII-lea, descoperite la Alba Iulia", *Apulum*, V, 1964, p. 375-406; Gh. Anghel, "Săpăturile arheologice de la cetatea feudală de la Piatra Craivii", *Apulum*, V, 1964, p. 309-322; Gh. Anghel, "Date noi în legătură cu apeductele medievale de la Alba Iulia", *Sargetia*, V, 1968, p. 155-163; Gh. Anghel, "Mesures de capacité medievales employées en Transylvanie au Musée d'Histoire d'Alba Iulia", *Noesis*, II, 1974, p. 163-167; Gh. Anghel, "Castelul de la Hunedoara", *Sargetia*, XI, 1974-1975, p. 363-376; Gh. Anghel, "Les forteresses moldaves de l'époque de l'époque d'Etienne le Grand", *Château-Gaillard*, Caen, VII, 1975, p. 21-34; Gh. Anghel, "Despre apariția primelor donjoane de piatră din Transilvania", *Apulum*, XVIII, 1980, p. 195-220; Gh. Anghel, "Considerații generale privind tipologia cetăților medievale din România", *Apulum*, XIX, 1981, p. 151-163; Gh. Anghel, "Considérations sur l'architecture des fortifications romain du XIII au XVI siècles", *Château-Gaillard*, Caen, IX-X, p. 273-292; Gh. Anghel, H. Ciugudean, "Cimitirul feudal timpuriu de la Blandiana (jud. Alba)", *Apulum*, XXIV, 1987, p. 170-196; Gh. Anghel, "Despre evoluția teritorială a orașului antic, medieval și modern Alba Iulia", *Apulum*, XXXI, 1994, p. 283-302; Gh. Anghel, "Necropola birituală, prefeudală de la Ghirbom", *Apulum*, XXXIV, 1997, p. 255-271; Gh. Anghel, "Vauban și fortificațiile bastionare din Transilvania și Banat (sec. XVII-XVIII)", *Sargetia*, XXVII/1, 1998, p. 581-631; Gh. Anghel, V. Suci, "Mărturii ale plutăritului în Transilvania din antichitate, evul mediu și perioada modernă. Rolul orașului Alba Iulia în istoria plutăritului", *Apulum*, XLI, 2004, p. 367-386; Gh. Anghel, "Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medieval de la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea", *Apulum*, L, 2013, p. 167-181.

Prin cercetările arheologice efectuate sub conducerea științifică a Domniei sale au fost aduse noi și valoroase informații privind epoca migrațiilor, evul mediu timpuriu și dezvoltat, perioada premodernă și cea modernă din istoria Transilvaniei. Amintim săpăturile arheologice de la Piatra Craivii, Tăuți, Cetatea de Baltă, Sânmiclăuș, Blandiana, Berghin, Ghirbom, Alba Iulia – Stația de Salvare, Alba Iulia – ravelinul Sf. Francisc de Paola și multe altele.

Gheorghe Anghel a fost un manager de mare valoare, conducând Muzeul din Alba Iulia 23 de ani, între 1971 și 1994, fiind cel mai longeviv din istoria instituției noastre. Meritele Domniei sale sunt indiscutabile, și au fost amintite în portretul redactat de Viorica Suciuc acum un deceniu. Vom reaminti că sub conducerea sa patrimoniul mobil al Muzeului s-a îmbogățit cu numeroase bunuri cu valoare arheologică (aici incluzând și pe cele numismatice), bibliofilă, etnografică, documente de arhivă etc. În perioada mandatului său patrimoniul Muzeului din Alba Iulia s-a îmbogățit cu peste 300.000 de asemenea bunuri. A fost inițiatorul organizării sesiunii științifice anuale a Muzeului încă din primul an în care a preluat funcția de director. A reorganizat de numeroase ori expoziția de bază, iar sub conducerea sa a fost restaurată clădirea Sălii Unirii în anul 1993. De asemenea a pus umărul la înființarea câtorva instituții muzeale: Muzeul Pavilionar al Mineritului din Roșia Montană, Muzeul "Avram Iancu" din Câmpeni și Muzeul din Blaj.

Domnul Gheorghe Anghel nu și-a uitat originile, și ca veritabil fiu al satului a contribuit substanțial la editarea monografiei localității în care s-a născut și copilărit. Astfel a văzut lumina tiparului lucrarea semnată alături de Gh. Măhăra și M. Munteanu, *Șard – un sat din "Țara Vinului"*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2006.

A susținut în continuare apariția a 25 noi numere ale anuarului *Apulum*, în ale cărui pagini au continuat să publice nume grele ale istoriografiei românești și mondiale.

Domnul Gheorghe Anghel continuă să fie o persoană activă care participă la viața științifică a Muzeului din Alba Iulia, oferind sfaturi utile și pertinente colegilor mai tineri. Vor rămâne în amintirile mele fructuoasele discuții științifice despre diversele aspecte ale vieții romane de la Apulum, dar mai ales cele cu privire la problema "anului 1000" de la Alba Iulia, grupurile Mediaș și Blandiana A, existența unui voievodat la Bălgrad, problema episcopului Hyerotheos șamd. Domnul Gheorghe Anghel, prin personalitatea sa excepțională, se constituie drept o adevărată enciclopedie. N-am să uit discuțiile pe diverse tematici avute în biroul meu sau la bibliotecă, dar și în plimbările noastre din Cetatea Alba Carolina. Țin minte cum mi-a povestit în detaliu procesul de fabricare a vinului spumant, apoi soiurile de struguri care se cultivă în zona sa natală. Domnia sa are un umor debordant, fiind expert în a spune bancuri. Este un om care știe să-și trăiască viața, bucurându-se de tot ceea ce-i oferă mai frumos aceasta.

Cu prilejul lansării acestui număr al anuarului *Apulum* îi urăm sărbătoritului nostru viață lungă, multă sănătate și un sincer La mulți ani!

Radu OTA, Alba Iulia

OBSERVAȚII PRIVIND PREZENȚA RĂZBOINICILOR AVARI ÎN PODIȘUL TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA SECOLELOR VII-VIII*

Călin COSMA
Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

Cuvinte cheie: Evul Mediu timpuriu, Transilvania, avari, războinici, statut politic.

Key words: Early Middle Ages, Transylvania, Avars, warriors, political status.

Mai vechile dovezi arheologice referitoare la prezența avară în Podișul Transilvaniei¹, la care se adaugă și o serie de noi informații din domeniu, privite dintr-o nouă optică, oferă posibilități pentru o reevaluare a ”momentului avar” în istoria Transilvaniei intracarpatică din secolele VII-VIII. Am utilizat în acest demers științific, doar descoperirile funerare din spațiul transilvănean (cimitire și morminte), atribuibile fără rețineri războinicilor avari. La acestea am adăugat numai acele artefacte, care deși descoperite întâmplător, sunt totuși piese care cu certitudine provin din morminte avare. Acestea se concretizează în arme, piese de harnașament, dar și obiecte ce împodobeau vestimentația războinicilor avari de diferite ranguri precum și a suitelor militare, sau a persoanelor cu rang înalt în ierarhia societății avare (**vezi Tabelele A-B și Lista 1-2**). Am exclus intenționat din lista descoperirilor toate acele artefacte fără putere cronologică și etnică, descoperite întâmplător în diferite localități din Transilvania. Sunt piese despre care nu există informații topografice și de asemenea nu dispun de context arheologic.

Motivul pentru care am ales să mă refer doar la mărturiile atribuibile fără îndoială avarilor este unul simplu: luptătorii avari, de diferite ranguri și suitele lor militare, se remarcă în Bazinul Carpatic printr-o ținută vestimentară, printr-un mod de viață, de luptă și mai ales de înmormântare inconfundabile, specifice etniei lor². Astfel, prezența avarilor în Transilvania, detectabilă la nivelul cimitirelor sau mormintelor izolate, nu poate fi contestată în nici un fel. Aceste realități arheologice concrete se constituie în cele mai importante dovezi pentru a defini relația dintre Kaganatul avar și Transilvania intracarpatică în secolele VII-VIII. Utilizarea informațiilor care îi vizează doar pe războinicii

¹ Horedt 1956, p. 393-406; Horedt 1958, p. 61-108; Horedt 1968, p. 103-120; Rusu 1977, p. 169-213; Rusu 1997, p. 223-271.

² De exemplu: Mauricius, XI, 2; Agathias I, 3.30; Horedt 1958, p. 62-69; Bóna 1980, p. 31-95; Erdély Története 1986, p. 164-166; Garam 1987, p. 191-202; Pohl 1988; Pohl 2003, p. 574-578.

avari creează posibilitatea unei analize pertinente ce poate oferi răspunsuri plauzibile la o serie de întrebări care, sintetizate, se referă la statutul politic, militar și economic al Podișului Transilvaniei în secolele VII-VIII.

Prezentarea datelor.

Până acum nu s-a descoperit în Podișul Transilvaniei nici un cimitir datat între 567 și 650 (în cronologie absolută), atribuibil exclusiv războinicilor avari. Însă, de mai mult timp s-a afirmat faptul că luptători avari s-au înmormântat în necropolele gepide de tip Band-Noșlac din Podișul Transilvaniei, date în ultimele decenii ale secolului VI și până în jurul anului 650³. Mormintele din acele necropole care au conținut și cai, fenomen coroborat cu o serie de artefacte descoperite în cadrul sepulturelor, dar și cu poziția periferică a acestor sepulturi în cadrul cimitirelor, au fost principalul argument care a stat la baza atribuirii lor unor luptători avari⁴.

Lista necropolelor gepide cu morminte de cai databile în prima jumătate a secolului VII nu este foarte mare (**Lista 1; Tabelul A; Fig. 1**). De asemenea, nu sunt dovezi foarte clare și fără echivoc, pentru a susține că în toate cimitirele respective s-ar fi înmormântat și războinici avari. În mormântările cu cai din Bazinul Carpatic sunt prezentate ca fiind o caracteristică a etniei avar⁵, dar fenomenul este întâlnit și în mediul germanic⁶. Evident, pentru confirmarea prezenței avarilor în necropolele gepide din Transilvania intracarpatică, de un real ajutor sunt piesele arheologice. Însă, din păcate, pe de o parte, cele mai multe morminte cu cai au fost jefuite⁷, iar pe de altă parte sunt cimitire în care mormintele cu cai nu au conținut nici un fel de inventar funerar. În ambele situații, este deci foarte dificil să se emită judecăți de valoare referitoare la etnia celor înmormântați în respectivele morminte.

Nu poate fi însă negat fenomenul înmormântărilor de războinici avari în cadrul unora dintre necropolele gepide din Podișul Transilvaniei. Astfel, de exemplu, în cimitirul de peste 80 morminte de la Noșlac, sunt cinci morminte de cai. Sunt intercalate printre mormintele cu oseminte umane și nu au avut nici un fel de inventar arheologic. Sigur însă, la Noșlac a fost înmormântat și un războinic avar, demonstrat de inventarul funerar compus și din piese de harnașament specifice etniei avar⁸. Aplicele cu motive realizate prin presare din

³ Horedt 1956, p. 402-403; Horedt 1958, p. 87-88.

⁴ Kovács 1913, p. 389; Dobos 2010/2011, p. 377-403.

⁵ Horedt 1958, p. 65-66; Kiss 1962, p. 153-162; Bóna 1980, p. 31-95; Daim 2003, p. 486-487, 492; Dobos 2010/2011, p. 377-403.

⁶ Rusu 1977, p. 185-186; Dobos 2010/2011, p. 377-403; Gáll 2014, p. 295-323.

⁷ Kovács 1913, p. 305-389; Dobos 2010/2011, p. 377-403.

⁸ Rusu 1962, p. 274, fig. 4, G. 11: 9-10; Rusu 1964, p. 37, M. 11, 39, fig. 3. M. 11: 8-10.

Mormântul nr. 44 din cimitirul de la Band sunt și ele dovezi ale prezenței avarie în respectivul cimitir⁹.

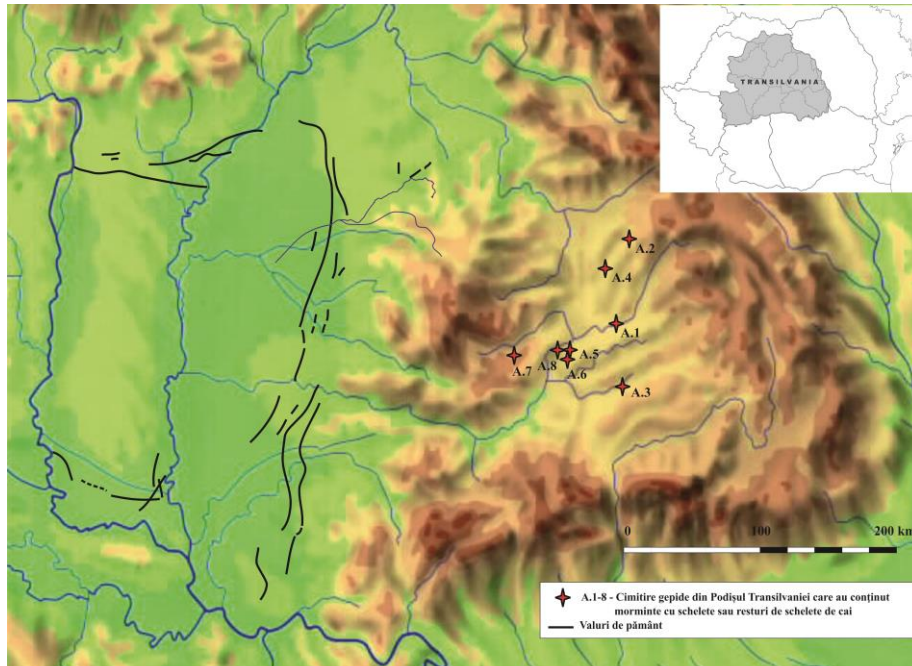

Figura 1. Cimitire gepide din Podișul Transilvaniei care au conținut morminte cu schelete sau resturi de schelete de cai. Numerele de pe hartă corespund Tabelului A.

Situri	C	M	A	Ph	Îc	Lc	Ac	Ca	P	Ah	Ce	O	Mo	Fi	D
A.1. Bandu de Câmpie	X				X		X	X			X	X		X	630-650
A. 2. Bistrița	X				X			X						X	630-650
A. 3. Bratei	X		X	X	X		X	X			X	X		X	630-670
A. 4. Fântânele	X				X?										630-650
A. 5. Noșlac	X		X	X	X	?	?	X		?			X		630-650
A. 6. Șpálnaca	X		X	X	X			X	X	X		X	X		630-650
A. 7. Valea Largă	X				X									X	630-650
A. 8. Unirea II/Vereșmort		X	X	X	X	X	X	X	X	X		X			630-650

Tabelul A. Morminte cu schelete sau resturi de schelete de cai descoperite în cimitire gepide din Podișul Transilvaniei.

Legendă: C – Cimitire; M – Morminte; A - Arme; Ph- Piese de harnașament; Îc – În mormântare cu cal; Lc – Limbă de curea; Ac - Aplici de centură; Ca – Cataramă; P – Podoabe; Ah – Aplici de harnașament; Ce – Ceramică; O – Obiecte de uz casnic și gospodăresc; Mo – Monede; Fi – Fără inventar; D – Datarea mormintelor avarie.

⁹ Kovács 1913, p. 321; Dobos 2010/ 2011, p. 391.

Mai multe mărturii care probează fenomenul înmormântărilor de războinici avari în cadrul necropolelor gepide din Transilvania, au fost descoperite la Bratei/Cimitirul nr. 3, Șpălnaca și Unirea II/Vereșmort. La Bratei în cimitirul nr. 3, alături de sepulturele gepide, sunt multe morminte cu inventar funerar specific războinicilor avari de rând¹⁰. În cimitirul de la Șpălnaca, din cadrul celor 39 de sepulturi cercetate, trei morminte (M. 10, 19, 37), conform analizelor antropologice, au aparținut unor indivizi de etnie avară. Cele trei morminte au conținut arme, piese de harnașament, accesorii vestimentare, podoabe, iar unul și o monedă bizantină din aur. Două morminte (M. 19, 37) au conținut și schelete de cai¹¹.

Luptătorii avari au intrat în Podișul Transilvaniei în primele decenii din prima jumătate a secolului VII, sub comanda unor șefi militari loiali Kaganului avar din Pannonia. Scopul a fost de a cuceri și controla comunitățile gepide din arealul transilvănean. Este însă foarte probabil ca într-o primă fază, ce datează până pe la mijlocul secolului VII, Kaganii avari să fi controlat Podișul Transilvaniei și prin intermediul elitelor gepide, oferindu-le o serie de avantaje¹². Un exemplu în acest sens este mormântul de războinic descoperit la Unirea II/Vereșmort. Conform inventarului, defunctul poate fi considerat un membru al elitei militare de etnie avară. Analizele antropologice ale scheletului arată că avem de-a face cu un individ adult (27-28 ani), însă cu trăsături alpinoid-nordice și cu puține caracteristici mongoloide¹³. Analiza scheletului de cal, îngropat alături de războinicul de la Unirea II/Vereșmort, prezintă elemente morfologice existente în mediul avar din Câmpia Pannonică¹⁴. Războinicul în discuție era un metis gepido-avar, iar inventarul funerar sugerează adoptarea de către acesta a unui mod de viață specific șefilor militari avari. A avut un cal din rasa celor utilizați de avarii din Pannonia. A deținut artefacte, arme și piese de harnașament specifice avarilor, în numele cărora a participat la conducerea zonei salinifere Ocna Mureș.

Odată cu mijlocul secolului VII, dar mai probabil începând cu ultimele trei decenii ale respectivei perioade de timp, apar în Podișul Transilvaniei primele necropole ce conțin doar morminte atribuibile etniei avare. Acest fapt este în relație directă cu creșterea numărului de puncte arheologice în care au fost descoperite vestigii avare, în comparație cu perioada de până la jumătatea secolului VII. De asemenea, se remarcă faptul că războinici avari campează în doar câteva zone geografice din Podișul Transilvaniei: de-a lungul văii

¹⁰ Bârzu 2010, p. 171-271; Dobos 2010/ 2011, p. 378.

¹¹ Botezatu, Blăjan 1989, p. 351; Grosu *et alii* 1995, p. 276 și nota 6; Protase *et alii* 2000, p. 104, nr. 143.

¹² Rusu 1977, p. 185-186.

¹³ Rustoiu, Ciută 2008, p. 93-94.

¹⁴ Rustoiu, Ciută 2008, p. 94-96.

Mureșului; aproximativ în centrul arcului carpatic, în zona de la cotul Mureșului; în bazinul Târnavelor (**Lista 2; Tabelul B; Fig. 2**).

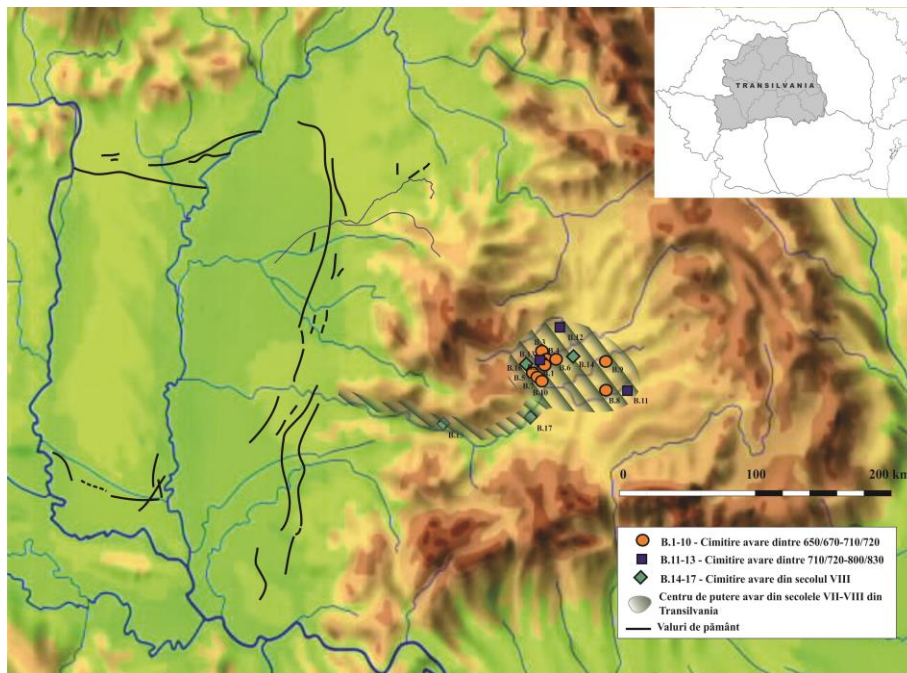

Figura 2. Cimitire și morminte avar din Podișul Transilvaniei din secolele VII-VIII. Numerele de pe hartă corespund Tabelului B.

Situri	C	M	Cf	A	Ph	Îc	Lc	Ac	Ca	P	Ah	Ce	O	Fi	D
B. 1. Aiud	X			X	X	X			X			X			650 -710/720
B. 2. Aiudul de Sus	X			X	X	X									650 -710/720
B. 3. Cicău	X			X	X	X			X	X	X		X		650 -710/720
B. 4. Gâmbăș	X			X	X	X			X	X		X	X	X	650 -710/720
B. 5. Geoagiu de Sus			X	X											650 -710/720
B. 6. Lopadea Nouă	X			X	X				X	X					650 -710/720
B. 7. Stemț		X		X	X										650 -710/720
B. 8. Târnava				X	X					X					650 -710/720
B. 9. Târnăveni			X	X											650 -710/720
B. 10. Teiuș	X	X		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	650-760
B. 11. Bratei		X			X	X	X	X							710/720-800/830
B. 12. Câmpia Turzii	X			X	X	X	X	X	X	X			X		710/720 -800/830
B. 13. Măgina			X	X	X	X				X					710/720 -800/830
B. 14. Heria			X	X											Sec. VIII
B. 15. Lesnic			X			X	X								Sec VIII
B. 16. Râmeț			X	X											Sec VIII
B. 17. Sebeș			X	X											Sec VIII

Tabelul B - Cimitire, morminte și descoperiri cu caracter funerar din Podișul Transilvaniei cu inventar specific războinicilor avari.

Legendă: C – Cimitire; M – Morminte; Cf – Caracter funerar; A - Arme; Ph- Piese de harnașament; Îc – Înmormântare cu cal; Lc – Limbă de curea; Ca – Cataramă; P –

Podoabe; Ah – Aplici de harnașament; Ce – Ceramică; O – Obiecte de uz casnic și gospodăresc; Fi – Fără inventar; D – Datare.

Pe de o parte, există cimitire avar care conțin morminte bogate în accesorii vestimentare, podoabe, ceramică, arme și piese de harnașament, ce pot fi puse pe seama elitelor. În cadrul aceleiași necropole pe lângă mormintele bogate în inventar funerar, sunt și morminte doar cu armament, sau morminte fără inventar. Pe de altă parte, în Podișul Transilvaniei sunt cimitire numai cu morminte ce au conținut doar arme și piese de harnașament, sau morminte lipsite de inventar arheologic.

Diferența dintre șeful militar, suită, militarii de rând sau sclavi, este extrem de vizibilă în cadrul cimitirului de la Teiuș. În respectiva necropolă, cu peste 60 de morminte, databilă în ultimele decenii ale secolului VII și până la mijlocul secolului VIII, există un singur mormânt de bărbat foarte bogat în inventar arheologic. Mormântul aparține șefului militar al comunității din zona respectivă. Războinicul a fost înmormântat într-un sicriu din lemn, cu numeroase accesorii vestimentare, inclusiv pentru centură, ceramică, arme și aplici pentru harnașament. În același cimitir mai sunt morminte de războinici, care conțin doar arme, fapt care îi plasează pe respectivii decedați în suita militară sau a luptătorilor de rând din armata avară. De asemenea, la Teiuș sunt numeroase mormintele de femei cu un bogat inventar funerar, ce constă în podoabe, accesorii vestimentare sau ceramică, ceea ce încadrează persoanele respective în rândul elitelor. Ele au fost probabil soțiile și concubinele șefului militar sau ale apropiaților acestuia. Sclavii și slujitori au fost înmormântați fără artefacte.

Necropola de la Gâmbaș, datată în perioada avară mijlocie (circa 650/670-720), este un cimitir de războinici avari de rând. Sunt multe morminte de bărbați, toate atribuibile unor luptători călare. Toți bărbații au fost înmormântați cu același tip de armament (lănci, săbii), și/sau piese de harnașament. Sunt totuși și câteva diferențe la nivelul inventarului mormintelor.

În unele sepulturi de războinici s-au depus două sau chiar trei vârfuri de lance, în comparație cu altele în care a fost depus doar un singur vârf de lance. Numai unele dintre mormintele de luptători au conținut vase din lut și inele de deget. Pe de o parte, numărul de arme ce diferă de la un mormânt la altul, iar pe de altă parte, prezența unor artefacte, precum vase sau inele de deget numai în unele morminte de luptători, sunt aspecte ce pot fi interpretate ca un mesaj de diferențiere socială între luptătorii comunității de la Gâmbaș. Se observă însă lipsa din inventarele funerare a unor accesorii vestimentare, ca de exemplu artefacte care să împodobească centura sau harnașamentul, ceea ce sugerează rangul inferior al luptătorilor de la Gâmbaș în ierarhia războinicilor avari. Ei au

fost luptătorii de rând care au format trupele avară cantonate în Transilvania după mijlocul secolului VII.

Diferențierea socială la nivelul comunității avară care și-a îngropat morții în cimitirul de la Gâmbaș, este sesizabilă și în rândul femeilor. În necropolă este un mormânt de femeie cu un bogat inventar arheologic specific portului feminin, precum cercei, fibule, mărgelă, vase din lemn etc., în comparație cu alte morminte de femei din aceeași necropolă, sărace în podoabe, dar cu ceramică, sau altele lipsite de ceramică. Mormântul cu inventar bogat poate fi pus pe seama unei femei din cadrul elitei militare, posibil soția șefului războinicilor de la Gâmbaș, care însă nu a fost descoperit. Nu exclud nici posibilitatea ca decedata să fi fost chiar ea conducătoarea detașamentului de luptători avari din zona Gâmbașului. Reamintesc faptul că la Gâmbaș avem de-a face cu războinici de rând, nici unul dintre ei neetalând prin inventarul funerar, o poziție socială înaltă în ierarhia războinicilor avari.

Cimitirul de la Cicău, databil în perioada avară mijlocie, poate reprezenta un exemplu pentru felul în care arăta o familie avară de rang superior din Transilvania. Conform săpăturilor efectuate până acum, situl de la Cicău se prefigurează ca un cimitir de dimensiuni mici. El conține un singur mormânt de șef militar avar înmormântat cu cal. Mormântul se remarcă prin bogăția inventarului funerar compus din mai multe tipuri de arme, piese de harnașament, de accesorii vestimentare și pentru curelele harnașamentului. Alături de războinic, în necropolă a mai fost înmormântată și soția și/sau concubinele acestuia, urmate în mormânt de podoabe. De asemenea, în necropolă a mai fost descoperit un mormânt de războinic de rând, posibil al doilea în ierarhia comunității, dar și morminte care pot fi puse pe seama servitorilor sau sclavilor familiei conducătoare. Șeful militar de la Cicău a avut un cal de rasă tarpan¹⁵, specie cabalină utilizată de avari¹⁶.

În secolul VIII, un centru de putere avară a fost în zona actualului oraș Câmpia Turzii. Armele, piesele de harnașament, dar mai ales capetele (limbile) de centură ce provin din cimitirul distrus din hotarul de vest al orașului Câmpia Turzii, artefacte ce datează toate în secolul VIII, susțin că în necropolă s-au înmormântat inclusiv războinici cu rang înalt în ierarhia Kaganatului avar.

Cimitirele și mormintele izolate, precum cele de la Aiud, Aiudul de Sus, Heria, Lopadea Nouă, Măgina sau Stremț, dar și altele, conform datelor actuale, au aparținut unor războinici de rând din armata avară. Mormintele avară din localitățile respective sunt puțin mai greu de încadrat foarte precis într-unul dintre segmentele cronologice ale perioadei Kaganatului avar. Cu toate acestea, materialul arheologic ce provine din mormintele precizate se încadrează unele în

¹⁵ Georoceanu *et alii* 1977, p. 285-294.

¹⁶ Rustoiu, Ciută 2008, p. 96.

perioada avară mijlocie, iar altele doar în secolul VIII. De exemplu, la Măgina avem sigur de-a face cu un luptător avar, faptul fiind confirmat de analiza antropologică, care relevă că oasele păstrate au aparținut unui bărbat adult, cu vârsta cuprinsă între 28-30 ani, având un craniu de tip mesocran cu semne mongoloide¹⁷.

Cu siguranță, majoritatea mormintelor izolate descoperite în localitățile precizate în paragraful anterior, au făcut parte din cimitire mai mari. Toate mormintele au aparținut unor războinici călare. Diferențierea socială a acestora nu este oferită, ca în alte cazuri, de centurile bogat ornamentate. Ea poate fi însă intuită în funcție de numărul de arme depuse în morminte. În necropole sunt sepulturi cu unul, două sau chiar trei vârfuri de lance, fapt ce poate fi considerat un semn de departajare pe scara socială a războinicilor avari¹⁸. O posibilă analogie pentru toate aceste morminte, care pot fi considerate, doar părți ale unor necropole mai mari, îl oferă cimitirul de războinici de rând de la Gâmbaș. Războinicii din mormintele și cimitirele de la Gâmbaș, Aiud, Aiudul de Sus, Heria, Lopadea Nouă, Măgina sau Stremț, au constituit "unitățile/cetele" de luptători, aflate în subordinea șefilor militari avari locali, din centrele situate în zona localităților Teiuș, Cicău, Câmpia Turzii unde, după cum am menționat deja, au fost descoperite morminte de șefi avari.

Referitor la armamentul din inventarul mormintelor trebuie remarcată lipsa aproape în totalitate a resturilor de arcuri și a vârfurilor de săgeți din cadrul acestora¹⁹. Este un fenomen curios dacă ținem cont de faptul că prezența vârfurilor de săgeți în mormintele avar, coroborat cu un număr cât mai mare al lor în cadrul sepulturilor, a fost considerat ca desemnând statutul social, inferior sau superior, al celui decedat în cadrul societății avar²⁰. Să fi avut războinicii din Podișul Transilvaniei un statut social inferior în cadrul armatei avar, sau pur și simplu Kaganii avari au trimis în Transilvania intracarpatică doar trupe de cavalerie care luptau numai cu sabia, toporul și mai ales cu lancea? Probabil că pentru cucerirea Transilvaniei nu a fost nevoie și de trupele formate din temuții arcași avari.

În ceea ce privește multitudinea de centre de putere avar ("Aul"- uri și "Ordu"- uri avar, unități geografice și politico-administrative în care a fost organizat teritoriul Kaganatului avar²¹), presupuse ca existente în diverse zone

¹⁷ Gál 2013, p. 255-259.

¹⁸ Pentru această problemă vezi de exemplu: László 1955; Cilinská 1991, p. 187-212; Zábajnik 1995, p. 205-336; Csiky 2009, p. 56-60; Csiky 2011, p. 9-34.

¹⁹ Horedt 1956, p. 398.

²⁰ Poohl 1988, p. 26.

²¹ Rusu 1977, p. 194-195; Erdélyi Története 1986, p. 166-167; Pohl 1988, p. 293-308; Garam 1994, p. 171-181; Rusu 1997, p. 232-233.

ale Podișului Transilvaniei, databile pe parcursul secolelor VII-VIII²², se pot face o serie de aprecieri. Ipoteza care susține cucerirea de către avari a întregului teritoriu al Podișului Transilvaniei, susținută de o serie de istorici, ia în considerare alături de siturile arheologice sigur avarie și o serie de artefacte descoperite întâmplător și fără context arheologic, ”împrăștiate” pe tot teritoriul Transilvaniei intracarpatic²³. Trebuie precizat însă că multe dintre aceste artefacte sunt piese fără atribut etnic, astfel încât ele au putut fi purtate, și/s-au utilizate de oricare dintre etniile prezente în Transilvania în ultimele secole ale primului mileniu creștin. Evident că printre ele sunt și obiecte aduse de avari în Bazinul Carpatic. Ulterior însă piesele au fost preluate și utilizate și de către populațiile cu care avarii au intrat în contact în centrul și sud-estul Europei. Desigur, artefactele datează în secolele VII-VIII, dar nu probează și faptul că respectivele zone geografice în care ele au fost descoperite, au făcut parte nemijlocită din granițele Kaganatului avar, așa cum se presupune²⁴.

”Aul”- uri și ”Ordu”- uri avarie sunt plasate până la curbura Carpaților, sau în arealurile geografice ale orașelor Alba Iulia, Cluj-Napoca ori Târgu Mureș²⁵. Cred că în cele mai multe cazuri lucrurile sunt puțin forțate. De exemplu, de la o aplică și un inel de aur doar ”cu loc de proveniență probabilă Alba Iulia”, și până la definirea unui centru politico-militar avar pe teritoriul aceluia oraș este cale lungă. Nu a fost descoperit nici un mormânt de războinic avar pe teritoriul orașului Alba Iulia, sau la periferiile acestuia, în condițiile în care s-au efectuat destul de multe săpături arheologice. Aduag faptul că necropolele birituale din secolele VII-VIII, descoperite într-un areal geografic mai mare din jurul orașului Alba Iulia²⁶, sunt mai aproape de centrul de putere avar dintre Teiuș și Câmpia Turzii. Cred că este mai oportun să se considere că acele comunități umane care și-au îngropat morții în cimitirele birituale din zona orașului Alba Iulia au fost controlate mult mai ușor și mai repede, ca timp de intervenție, de luptătorii avari cantonați lângă cotul Mureșului.

La Târgu Mureș, cu excepția unei singure monede bizantine, din perioada avară timpurie, nu s-a descoperit nici un mormânt avar sau necropolă avară²⁷. Nici la Cluj-Napoca, nu s-au descoperit cimitire sau morminte avarie²⁸. Descoperirea de la Târgu Secuiesc nu este un mormânt, prin urmare, imposibil

²² Erdély Története 1986, p. 167-168, 171-177; Bóna 1990, p. 90-97.

²³ Erdély Története 1986, p. 164-177; Bóna 1990, p. 90-101; Garam 1994, p. 171-181; Szentpéteri 2002.

²⁴ Erdély Története 1986, p. 176-177.

²⁵ Erdély Története 1986, p. 167-168, 171-177; Bóna 1990, p. 90-97.

²⁶ Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980, p. 151-177; Stoicovici, Blăjan 1982, p. 139-154; Blăjan, Botezatu 2000, p. 453-470.

²⁷ Pentru verificare vezi: Zríny 1976, p. 148; Lazăr 1995, p. 255-261.

²⁸ Pentru verificare vezi: Repertoriu Cluj 1992, p. 118-154.

de atribuit unui războinic avar²⁹. Sabia și zăbala de la Târgu Secuiesc, donate muzeului din Sfântu Gheorghe, au fost descoperite întâmplător. Nu există nici o dovadă că ele ar fi fost descoperite împreună și mai ales în cadrul unui mormânt³⁰. Sabia s-a pierdut, deci nu pot fi oferite analogii cronologice și etnice. În ceea ce privește cele patru vase de la Târgu Secuiesc, este posibil ca ele să fi făcut parte dintr-un mormânt, dar mai degrabă slav³¹ decât avar. Mai este amintită o sabie cu vârful curbat descoperită undeva la Cristuru Secuiesc, folosită și ea ca semn al prezenței avare în Curbura Carpaților³². Singură însă, rămâne doar o piesă de patrimoniu. Mai trebuie precizat și faptul că în secolele VII-VIII zona Curburii Carpaților a fost invadată de triburile slave, iar studiile referitoare la situația arheologică din sud-estul Transilvaniei nu precizează prezența unor cimitire sau morminte avare în respectivul areal geografic³³.

În același cadru al demersului științific trebuie precizat că nu există argumente categorice care să susțină o dominație politică efectivă a avarilor asupra zonei Făgărașului și a Brașovului. Până la noi informații este chiar dificil de precizat dacă Kaganii avari au fost interesați să exercite un ”control de la distanță” asupra celor două zone geografice, teritorii populate de comunități slave³⁴. În aceeași ordine de idei, schimbând doar zona geografică, trebuie consemnat faptul că toate acele piese turnate de sorginte avară prezentate ca fiind descoperite de exemplu la Dăbâca și Someșeni, provin dintr-un mediu slav și nicidecum avar. La Someșeni, localitate aflată pe valea Someșului (pe segmentul din Podișul Transilvaniei), avem de-a face cu o necropolă slavă tumulară de incinerare, unde într-unul dintre tumuli au fost descoperite piese de bronz utilizate de elita avară³⁵. Și la Dăbâca, sat aflat și el în bazinul hidrografic al Someșului, avem de-a face tot cu un cimitir slav de incinerare³⁶. Ambele situri, dar și alte informații susțin că Valea Someșului până la ieșirea din Podișul Transilvaniei a fost ocupată de slavi pe parcursul secolului VIII³⁷. Acest fapt infirmă presupunerile conform cărora Valea Someșului (pe segmentul intracarpatic) a fost o regiune utilizată de avari pentru a-și paște turmele de animale³⁸.

²⁹ Comșa 1987, p. 228.

³⁰ Horedt 1951, p. 204-205; Székely 1969, p. 13-14.

³¹ Cosma 2011, p. 146.

³² Erdély Története 1986, p. 174.

³³ Székely 1962, p. 46-58; Székely 1969, p. 7-22; Székely 1974, p. 55-57; Székely 1974-1975a, p. 35-55; Székely 1974-1975b, p. 57-61; Székely 1975, p. 71-79; Székely 1976, p. 117-123; Székely 1988, p. 169-198; Székely 1992, p. 245-306.

³⁴ Comșa 1987, p. 221, 224, 227-228.

³⁵ Macrea 1959a, p. 519-527; Macrea 1959b, p. 515-522.

³⁶ Gáll, Laczkó 2013, p. 53-74.

³⁷ Comșa 1987, p. 224-225, 229.

³⁸ Erdély Története 1986, p. 177.

Cu siguranță însă, avarii au fost interesați să întrețină relații de bună vecinătate cu comunitățile slave atestate în zonele menționate. Acest lucru se făcea prin oferirea de daruri căpeteniilor slave, cadouri ce constau din piese din metal purtate de elita avară. Obiectele atestă recunoașterea de către avari a șefilor slavi, cu care au întreținut relații pe diverse paliere. Astfel se explică prezența pieselor avarice din cimitirele slave, artefacte care au conferit celui care le-a purtat un statut social importat, în cadrul comunităților slave din nord-vestul Podișului Transilvaniei. Relațiile dintre avari și slavi în Transilvania este însă un subiect mult mai amplu, care necesită un studiu separat.

Unii cercetători consideră depresiunea Târnavelor, ca un spațiu geografic foarte important pentru conducătorii Kaganatului avar³⁹. Pentru prima jumătate a secolului VII, reprezentativ pentru valea Târnavei Mari este cimitirul gepid de la Bratei/Cimitirul nr. 3 (prezentat deja), care a conținut și morminte avarice. Prezența războinicilor avari acolo demonstrează dorința Kaganilor din Pannonia de a cuceri și distruge puterea comunității sau a comunităților gepide aflate undeva în jurul localității Bratei. Utilizarea cimitirului Nr. 3 de la Bratei se extinde și în a doua jumătate a secolului VII, ceea ce presupune că avarii înmormântați acolo au continuat să supravegheze zona Târnavei și în a doua jumătate a secolului VII.

Din regiunea Târnavelor provin o serie de artefacte din metal datate în a doua jumătate a secolului VII. Obiectele sunt reduse numeric, au fost descoperite fortuit și nu dispun de context arheologic⁴⁰. De asemenea, cele mai multe piese nu prezintă caracteristici etnice. Sunt deci obiecte care nu oferă date referitoare pentru interpretări științifice certe. Excepție fac doar descoperirile de la Târnaveni și Târnavă, ce se rezumă la arme specifice avarilor, ce provin cu siguranță din morminte. Ele datează cel mai probabil în perioada avară mijlocie.

Tot la Bratei, a fost descoperită și o necropolă birituală din sec. VII-VIII, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de "Cimitirul de la Brateiu/La Zăvoi/Cimitirul nr. 2". Mormintele de incinerare din Cimitirul nr. 2 de la Bratei sunt în cea mai mare parte lipsite de artefacte (precum arme, podoabe sau accesorii vestimentare). În cadrul mormintelor de înmormântare, sunt câteva morminte cu podoabe tipic feminine, fapt care sugerează un statut mai înalt al respectivelor decedate în ierarhia comunității. Și unii dintre copii, morți prematur, au fost înmormântați cu podoabe și ceramică, în comparație cu alții, ale căror morminte nu au conținut mobilier funerar. Mormintele de bărbați nu au conținut arme. În schimb, unele dintre ele au avut câteva accesorii vestimentare, piese de uz casnic (cuțite) și ceramică. Este posibil ca acești bărbați să fi avut o

³⁹ Erdély Története 1986, p. 164, 168, 169, 176-177; Bóna 1990, p. 90-97; Garam 1994, p. 179.

⁴⁰ Horedt 1956, p. 386-398; Horedt 1958, p. 91-108; Horedt 1968, p. 116-118; Erdély Története 1986, p. 164, 168, 169, 176-177.

poziție ceva mai deosebită în cadrul comunității, în comparație cu alți bărbați ale căror morminte sunt lipsite de inventar funerar.

Diferențierea oferită de prezența sau absența inventarului funerar în morminte, ca de exemplu oalele, poate avea însă și semnificații religioase⁴¹. Important este însă faptul că în cimitirul nr. 2 de la Bratei, a fost descoperit un mormânt de inhumație cu artefacte specifice luptătorilor de elită avari. Războinicul a fost înmormântat cu cal, iar inventarul a fost compus din aplici, pandantive și capete de curele anexe din bronz turnat, precum și din scărițe de șa și zăbală. Mormântul datează în perioada avară târzie. Deși în cimitir sunt mai multe morminte de inhumație, cel prezentat mai sus este singurul de luptător din necropolă.

Acea persoană a fost un războinic din elita avară care a avut rolul de a controla sau de a conduce comunitatea ori comunitățile slavo-avare din secolul VIII, care și-au îngropat morții la Bratei/Cimitirul nr. 2. Respectivul războinic a fost însoțit la Bratei de anturajul său. Din cadrul acestuia au făcut parte, de exemplu, unele dintre femeile îngropate cu podoabe, persoane care pot fi considerate soțiile sau concubinele șefului militar. Amintesc și faptul că tot în cimitirul nr. 2 de la Bratei, a fost găsit și un mormânt de cal care avea depus lângă schelet un vas. Scheletul de cal poate fi considerat inventarul funerar al unui războinic avar, al cărui mormânt s-a distrus în decursul timpului, sau poate este vorba de un cal special pentru comunitate, cu puteri magice, care a beneficiat de un ritual de înmormântare aparte, fapt întâlnit și în alte necropole avare din Pannonia⁴².

Numărul redus de cimitire și morminte avare în bazinul Târnavelor, cu datare atât în secolului VII, dar și în secolul VIII, face imposibilă susținerea existenței unui "Aul", compus doar din teritoriul Podișului Târnavelor. Dacă pentru secolul VII se poate accepta un control direct al văii Târnavei Mari, efectuată de către războinicii înmormântați în Cimitirul nr. 3 de la Bratei, Târnăveni și Târnavă, pentru secolul VIII este mai greu de acceptat aceeași situație. Este dificil de crezut că în secolul VIII, singurul șef militar avar atestat în cimitirul nr. 2 de la Bratei a reușit să se impună singur ca și conducător, fără nici un sprijin, în fața comunităților umane de origine slavă din Bazinul Târnavelor, comunități atestate de prezența necropolelor de tip Mediaș, dar și o serie de așezări descoperite într-un număr destul de mare în Podișul Târnavelor⁴³. Pentru a ține sub control toate acele comunități, se poate presupune că a fost nevoie de mult mai multă "forță militară". Luptătorii avari care au constituit aceea "forță militară" și-au avut sediul între Câmpia Turzii și Teiuș.

⁴¹ Cosma 2011, p. 121-133.

⁴² Sós, Salamon 1995, p. 102-111.

⁴³ Horedt 1976, p. 35-57; Horedt 1979, p. 385-394; Székely 1988, p. 169-198.

Războinicii de acolo au controlat și bazinul Târnavelor, un reprezentant al acestora fiind și luptătorul de elită de la Bratei/Cimitirul Nr. 2.

Precizări finale. Discuții.

Cimitirele avarie prezente într-o anumită zonă mai apropiată sau mai îndepărtată de centrul avar din Pannonia sunt cea mai bună dovadă a faptului că respectivele teritorii erau dominate efectiv de Kaganii avari. De asemenea, de data aceasta cu referire strictă la estul Bazinului Carpatic, se poate consemna că nu orice piesă arheologică ”cu atribut etnic” descoperită întâmplător, cele mai multe unice ca prezență în diferite zone ale Podișului Transilvaniei, poate fi considerată ca dovadă incontestabilă a unei dominații avarie efective asupra teritoriilor de proveniență. Este foarte posibil ca piesa să fi fost pierdută de un ”avar”, poate chiar de un războinic avar, care însă s-a aflat acolo doar temporar. Prezența obiectelor de sorginte avară, singulare și fără context arheologic, în diferite locuri din estul Bazinului Carpatic, poate fi și rezultatul schimburilor comerciale dintre comunitățile vremii, iar cel care a vândut piesa, sau cel care a cumpărat-o (și apoi a pierdut-o, sau a îngropat-o), nu a avut nici o legătură cu etnia avară.

Atestarea unor piese de sorginte avară în teritoriile îndepărtate de centrul avar din Transilvania, situat la cotul Mureșului, se poate datora și unor meșteri itineranți care au lucrat la comandă diferite piese, pentru diferite persoane, nu neapărat de etnie avară. De asemenea, o serie de piese de metal de sorginte avară pot fi interpretate și ca daruri ale șefilor avari pentru conducătorii locali de altă etnie decât cea avară. În cazul Transilvaniei aceștia au fost șefii triburilor slave, după cum probează piesele de metal avarie descoperite în cimitirele slave tumulare de la Someșeni și Nușfalău. Un vas, o cataramă, un capăt (limbă) de curea, o monedă, etc., descoperite fortuit și fără context arheologic, într-o anumită zonă geografică departe de centrul de putere avar din Transilvania, situat între Teiuș și Câmpia Turzii, consider că nu pot fi utilizate ca marcheri viabili pentru a trasa granița politică a Kaganatului avar în Podișul Transilvaniei până la Curbura Carpaților.

Prezența războinicilor avari în Transilvania în secolele VII–VIII este o realitate ce nu poate fi contestată, ea fiind dovedită de cimitirele și mormintele care aparțin fără nici o îndoială războinicilor de etnie avară. Conform datelor arheologice sigur atribuibile războinicilor avari (cimitire și morminte), se poate consemna faptul că fenomenul în discuție nu a avut o amploare foarte mare, iar teritoriul cucerit și dominat efectiv de avari se rezumă la un spațiu geografic mult mai mic, în comparație cu cel prezentat într-o serie de studii de specialitate⁴⁴.

⁴⁴ De exemplu: Erdély Története 1986, p. 167-168, 171-177; Bóna 1990, p. 90-97.

Încă din anii '50 ai secolului XX s-a pus întrebarea dacă există o legătură de continuitate între cele două presupuse etape de pătrundere a avarilor în Podișul Transilvaniei⁴⁵. Consider că ar putea fi luată în calcul și posibilitatea existenței unei singure etape de pătrundere a avarilor în Transilvania, fenomen care a avut loc după anul 630. Această supoziție se poate ancora în evenimentele politice care au marcat Kaganatul avar după înfrângerea suferită sub zidurile Constantinopolului în anul 626⁴⁶. Pe de o parte, după această dată, în întreg teritoriul Imperiului avar au avut loc mișcări centrifuge, pe care în cele din urmă Kaganii reușesc să le stopeze, tranșând situația în favoarea lor⁴⁷. Nu poate fi exclusă eventualitatea ca și liderii comunităților din Podișul Transilvaniei să fi participat la revoltele împotriva structurii politice a Kaganatului avar. Pe de altă parte, tot după înfrângerea din 626, comunitățile avară parcurg din ce în ce mai repede drumul spre sedentarizare, chiar dacă creșterea vitelor rămâne în continuare principala activitate economică⁴⁸. Eforturile Kaganilor avari de redresare politică și economică a Imperiului, din perioada celei de-a doua jumătăți a secolului VII, continuate și în secolul VIII, au necesitat cu siguranță inițierea unor măsuri care au vizat inclusiv impulsivitatea activității de extragere a sării din Transilvania și comercializarea acestui produs în vestul Europei. În acest caz este acceptabil faptul că șefii Imperiului avar din Pannonia au dorit instituirea unui control nemijlocit asupra rezervelor de sare din Podișul Transilvaniei.

Astfel se poate intui inițierea de către avari în deceniile IV-V ale secolului VII, a unor acțiuni militare de amploare cu scopul de a cuceri Transilvania. Campaniile militare erau menite să rezolve mai multe probleme. 1. Cucerirea, desființarea sau doar controlarea centrelor de putere gepide din Transilvania, încă active în prima jumătate a secolului VII; 2. Înăbușirea presupuselor revolte slave din Transilvania; 3. Crearea unui centru de putere avar în centrul Depresiunii Transilvaniei cu scopul precis de a stăpâni efectiv rezervele de sare din centrul Podișului transilvan.

Considerentele politico-economice pe care le-am prezentat pentru a susține o „singură etapă” de pătrundere a avarilor în Transilvania, se completează într-o oarecare măsură cu o serie de argumente care pot fi extrase din dovezile arheologice. Observăm că din Transilvania lipsesc dovezi arheologice certe atribuibile primei generații de avari așezate în Pannonia. De asemenea vestigiile arheologice avară din cadrul necropolelor de tip Band-Noșlac-Bratei datează mai degrabă începând doar cu deceniile IV-V ale secolului VII. De fapt avem aceiași luptători avari, dar din generații diferite, care

⁴⁵ Horedt 1956, p. 403; Horedt 1958, p. 87-89.

⁴⁶ Erdély Története 1986, p. 169; Daim 2003, p. 481, 483-484.

⁴⁷ Erdély Története 1986, p. 169; Daim 2003, p. 481-482.

⁴⁸ Erdély Története 1986, p. 169, 171; Daim 2003, p. 481, 483-486.

au adus cu ei în Depresiunea Transilvaniei schimbările intervenite atât în ceea ce privește armamentul, harnașamentul cât și accesoriile vestimentare. Cred că este de altfel illogic să concepem o primă invazie a avarilor în Transilvania în deceniile II-III ale secolului VII, cu scopul de a distruge centrele gepide, apoi retragerea lor în Panonnia, iar ulterior, după o perioadă de cel mult 10 ani, inițierea unor noi campanii de cucerire a Transilvaniei.

În concluzie, fără a exclude *a priori* o "nouă" pătrundere a avarilor în Transilvania, cândva în jurul anului 650, sau imediat după, trebuie totuși luată în calcul și ipoteza unei singure etape de pătrundere a avarilor în Transilvania intracarpatică imediat după 630, chiar dacă dovezile arheologice actuale sunt încă insuficient de credibile.

Cauzele care i-au făcut pe avari să intre în Transilvania intracarpatică sunt atât de ordin politic, cât și economic. Fără a diminua însemnătatea factorului politic, consider că cel mai important motiv care i-a determinat pe Kaganii avari să instituie o dominație efectivă asupra teritoriului transilvănean din zona cotului Mureșului, începând cu a doua jumătate a secolului VII, este de ordin economic. Șefii imperiului avar din Panonnia au dorit instituirea unui control nemijlocit asupra rezervelor de sare din Podișul Transilvaniei. Este ușor de remarcat pe harta descoperirilor că în zona de la cotul Mureșului (aproximativ centrul Podișului Transilvan), unde se concentrează cea mai mare parte a cimitirelor avar, este exact teritoriul în care se găsesc o bună parte din resursele de sare ale Transilvaniei. Centrul de putere avar înființat în a doua jumătate a secolului VII în centrul Podișului Transilvan a continuat să existe în aceleași locuri și pe parcursul secolului VIII (**Fig. 2**). Eforturile Kaganilor avari de redresare politică și economică a Imperiului, din perioada celei de-a doua jumătăți a secolului VII, continuate și în secolul VIII, a necesitat cu siguranță inițierea unor măsuri care au vizat inclusiv impulsivitatea activității de extragere a sării din Transilvania și comercializarea acestui produs în vestul Europei.

Cercetările arheologice la nivelul așezărilor din Transilvania databile în secolele VII-VIII sunt extrem de puține, motiv pentru care nu pot fi enunțate teze referitoare la numărul de comunități avar din Transilvania, sau referitoare la dispunerea lor în teritoriu. Situația referitoare la ocupațiile și modul de viață a colectivităților umane, posibil și de etnie avară, din a doua jumătate a secolului VII și secolul VIII, nu poate fi decât bănuită. Din puținele informații care există, conform materialului osteologic descoperit în așezări sau locuințe, reiese faptul că principala ocupație rămâne creșterea animalelor, ceea ce confirmă că Transilvania nu face notă discordantă din acest punct de vedere cu alte zone ale Imperiului avar⁴⁹.

⁴⁹ Erdély Története 1986, p. 169, 171; Daim 2003, p. 481, 483-486.

Cei care susțin existența unei activități miniere pe valea Arieșului și în perioada avară precizează că dovezile arheologice care ar fi probat respectiva îndeletnicire au fost distruse de continuarea extragerii aurului în evul mediu și apoi în epoca modernă⁵⁰. Pe de altă parte, pe aceeași vale a Arieșului, s-a presupus și existența activității de spălare a aurului, care la rândul ei nu a lăsat nici un fel de urme⁵¹. Până la noi date, este dificil de infirmat sau confirmat exploatarea aurului pe valea Arieșului în secolele VII-VIII.

Din punct de vedere geografic, cimitirele avară din Podișul Transilvaniei indică un singur centru de putere. Diferențele de statut social între cei înmormântați în cadrul necropolelor, dar și cele sesizabile de la un cimitir la altul, conturează un centru de putere avar în Transilvania, coordonat de mai mulți șefi avari, care și-au stabilit "sediile de comandă" în diferite puncte geografice dispuse între Teiuș și Câmpia Turzii (Teiuș, Cicău sau Câmpia Turzii). Acești șefi îi aveau în subordine pe luptătorii de rând înmormântați în cimitirele avară descoperite la Gâmbaș, Aiud, Aiudul de Sus, Heria, Lopadea Nouă, Măgina sau Stremț (**Fig. 2**).

Din Transilvania lipsesc cel puțin până acum, morminte de prinți avari cu inventar bogat (cu piese de aur), ca cele găsite în Pannonia⁵². Din această perspectivă, situația Transilvaniei poate fi considerată una diferită de cea întâlnită în alte provincii din cadrul Imperiului avar, entități politico-administrative conduse, în numele Kaganului, doar de o singură persoană de rang înalt în ierarhia Kaganatului avar, precum au fost demnitarul de la Kunágota (Ungaria), care a condus zona Tisei inferioare⁵³, sau cel care a coordonat centrul avar situat în zona Tisei superioare⁵⁴.

Importanța economică a Podișului Transilvaniei, în secolele VII-VIII, bazată în primul rând pe rezervele de sare, susține ipoteza unui centru avar în zona cotului Mureșului cu statut de provincie ("Aul"), subordonată direct Kaganilor avari din Pannonia. Aceștia și-au exercitat controlul nemijlocit asupra centrului Transilvaniei, prin reprezentanți personali. Erau războinici de prestigiu, însoțiți în Transilvania de către suitele lor militare, precum și de cete/unități de luptători de rând din cadrul armatei avară. Simplul fapt că îl reprezentau personal pe Kagan, presupune că respectivii războinici erau persoane de mare încredere, deci cu o poziție mai înaltă în rândurile șefilor militari din armata avară.

⁵⁰ Pentru aceste probleme vezi de exemplu: Bărcăcilă 1939-1942, p. 203-227; Rusu 1977, p. 192; Rusu 1997, p. 247.

⁵¹ Pentru aceste probleme vezi de exemplu: Bărcăcilă 1939-1942, p. 203-227; Rusu 1977, p. 192; Rusu 1997, p. 247.

⁵² Lázló 1955; Garam 1993; Kováci, Garam 2002, p. 81-112.

⁵³ Erdély Története 1986, p. 166.

⁵⁴ Garam 1994, p. 175-179.

Prin aceste persoane loiale, Kaganii avari asigurau un control eficient al zonei și în același timp puteau stopa cu mai multă eficiență tendințele de autonomie, sau mișcările centrifuge extrem de frecvente în societățile războinice ale vremii. Toate acestea erau absolut necesare pentru a crea condiții optime în vederea exercitării activității de exploatare a sării, precum și pentru a asigura siguranța transportului acestui produs pe Mureș spre Câmpia Pannonică, dar și a comerțului în general, ce se desfășura pe aceeași rută. Cea din urmă activitate a fost probabil una dintre principalele sarcini ale războinicilor avari cantonați într-o serie de "garnizoane" dispuse pe valea Mureșului, în aval, spre Pannonia. Un astfel de centru a existat la Leșnic (Vețel, jud. Hunedoara). Din acea localitate provin artefacte metalice databile în secolul VIII, ce au aparținut unui mormânt de șef militar avar, care conducea probabil garnizoana ce supraveghea comerțul pe Mureș. Șefii militari din secolul VIII, atestați prin morminte în centrul Transilvaniei, au rămas fideli Kaganului din Pannonia.

Chiar dacă sunt puține, cimitirele din depresiunea Târnavelor, databile în secolele VII-VIII, probează totuși interesul avarilor pentru arealul geografic respectiv. Amploarea prezenței constante avare în respectiva zonă rămâne însă în continuare o temă de cercetare. Poate că Kaganii avari, prin șefii trimiși din centrul de putere din zona cotului Mureșului, s-au mulțumit doar să perceapă un tribut comunităților slave din Depresiunea Târnavelor.

Datele arheologice confirmă faptul că avarii au pătruns în Transilvania intracarpatică pe valea Mureșului, și nicidecum pe valea Someșului, sau porțile Meseșului, arealuri geografice stăpânite de slavi. În acest context trebuie precizat că teza conform căreia "Aul"-ul transilvănean s-ar fi aflat în subordinea centrului de putere avar secundar din zona Tisei superioare, unitate politică condusă de însuși "Iugurul"⁵⁵ (funcție considerată ca a doua demnitate în ierarhia Imperiului avar, după Kagan⁵⁶), nu poate fi acceptată. Nu există nici o dovadă arheologică care să susțină o legătură directă între centrul de putere avar din Transilvania, de la cotul Mureșului, și marele centru avar cu sediul localizat pe teritoriul actualului oraș Nyíregyháza, din nord-estul Ungariei⁵⁷. Sub controlul acelui centru se aflau însă zone din nord-vestul României⁵⁸.

Având în vedere actualul stadiu al cercetării, consider că dominația politică a avarilor în Transilvania se rezumă la valea Mureșului, la zona de la cotul Mureșului, cu extindere și în bazinul Târnavelor, teritorii în care se concentrează cimitirele avare (**Fig. 2**). Rămân în afara "granițelor" Imperiului

⁵⁵ Garam 1994, p. 179.

⁵⁶ Rusu 1977, p. 194-195; Pohl 1988, p. 293-300; Garam 1994, p. 171-181; Rusu 1997, p. 232-233.

⁵⁷ Bóna 1993, p. 116-118.

⁵⁸ Bóna 1993, p. 116-118; Stanciu 2000, p. 422-424; Cosma 2002, p. 57-63, 71-76, 160-161; Cosma 2012, p. 138-144.

avar teritorii întinse din Transilvania precum cele din Nordul Podișului Transilvaniei, dar și zonele piemontane ale Arcului Carpatic.

Chiar dacă acceptăm ”controlul de la distanță”, la care se pare că au făcut apel Kaganii avari⁵⁹ pentru anumite spații geografice, consider că în Podișul Transilvaniei, acestea nu erau foarte întinse. În nici un caz controlul avar nu atingea zonele deluroase și muntoase din zona curburii Munților Carpați. De asemenea, nici o descoperire arheologică nu demonstrează că Kaganii avari au fost interesați în ultimul sfert al secolului VII și în secolul VIII, de nord-estul Podișului Transilvan. Foarte probabil, în acel areal geografic avarii s-au limitat doar la a desființa centrele de putere gepide, după care s-au retras din zonă și s-au instalat pe valea Mureșului (**Fig. 3**).

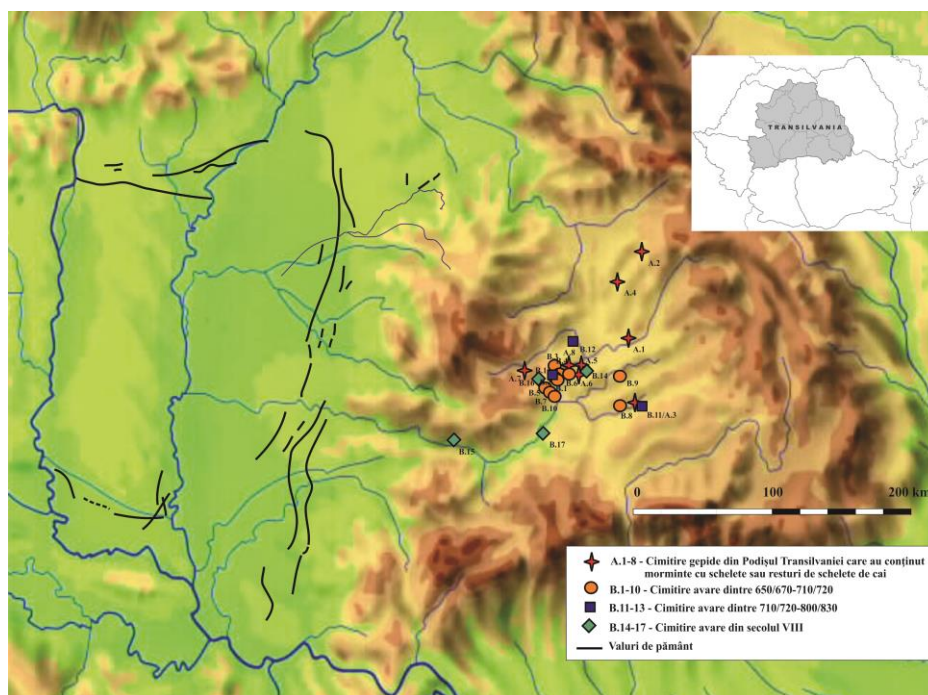

Figura 3. Cimitire gepide care au conținut morminte cu schelete sau resturi de schelete de cai și cimitire și morminte avare din Podișul Transilvaniei din secolele VII-VIII. Numerele de pe hartă corespund Tabelelor A-B.

Este însă sigur faptul că războinicii avari erau foarte atenți la ceea ce se întâmpla în zonele adiacente centrului lor de putere situat în mijlocul Podișului

⁵⁹ Comșa 1987, p. 229; Fiedler 1996, p. 197, 210-211.

Transilvaniei. De acolo, interveneau pentru a menține pacea, sau pentru a contracara tendințele centrifuge manifestate la nivelul comunităților slave din teritoriile învecinate. Acel spațiu poate fi extins la o rază de 50, maxim 100 km de centrul de putere avar de la cotul Mureșului. Avarii au preferat doar să țină acele comunități slave sub observație (implicând în acel proces și căpeteniile slave), control care în anumite cazuri s-a manifestat prin perceperea unui tribut⁶⁰.

Dezbaterea rămâne deschisă. Cred însă că doar cercetările arheologice viitoare, extrem de necesare în spațiul transilvan pentru perioada Evului Mediu timpuriu, sunt singurele care pot oferi date esențiale pentru continuarea și dezvoltarea subiectului referitor la prezența războinicilor avari în Podișul Transilvaniei. Se impune și necesitatea publicării materialului avar inedit și a documentației aferente, aflate în depozitele muzeelor din Transilvania.

Acknowledgment

* This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0278.

Lista localităților din Transilvania în care au fost descoperite cimitire și morminte avare din secolele VII-VIII

1. Podișul Transilvaniei – Localități în care au fost descoperite cimitire gepide care au conținut morminte cu schelete sau resturi de schelete de cai

1. Bandu de Câmpie (jud. Mureș): Kovács 1913, p. 265-429; Dobos 2010/2011, p. 379-380.
2. Bistrița (jud. Bistrița Năsăud): Gaiu 1992, p. 118, fig. 3/1; Dobos 2010/2011, p. 380.
3. Bratei (jud. Sibiu): Bârză 2010, p. 171-271; Dobos 2010/2011, p. 378.
4. Fântânele (jud. Bistrița Năsăud): Gaiu 1999, p. 195; Dobos 2010/2011, p. 380; Dobos/Opreanu 2012.
5. Noșlac (jud. Alba): Rusu 1962, p. 270; Rusu 1964, p. 36; Dobos 2010/2011, p. 380.
6. Șpălnaca (jud. Alba): Botezatu, Blăjan 1989, p. 351; Grosu *et alii* 1995, p. 276 și nota 6; Protase *et alii* 2000, p. 104, nr. 143.
7. Valea Largă (jud. Mureș): Hica 1974, p. 519; Dobos 2010/2011, p. 380.
8. Unirea II/Vereșmort (jud. Alba): Rustoiu, Ciută 2008, p. 71-98; Dobos 2010/2011, p. 381; Cosma *et alii* 2013, p. 89-96, fig. 65.1-4.

2. Podișul Transilvaniei: Localități în care au fost descoperite cimitire și morminte avare

1. Aiud (jud. Alba): Horedt 1958, p. 91-92; Cosma *et alii* 2013, p. 56-59, fig. 27-30.

⁶⁰ Rusu 1977, p. 174, 195-196.

2. Aiudul de Sus (jud. Alba): Horedt 1958, p. 93; Cosma *et alii* 2013, p. 60, fig. 31.
3. Bratei (jud. Sibiu): Zaharia 1977, p. 45-62; Cosma *et alii* 2013, p. 35, 61-62, fig. 20, 33.
4. Câmpia Turzii (jud. Cluj): Bajús 2005, p. 31-40, Cosma *et alii* 2013, p. 34, fig. 19.
5. Cicău (jud. Alba): Winkler *et alii* 1977, p. 269-283; Georoceanu *et alii* 1977, p. 285-294; Cosma *et alii* 2013, p. 33, fig. 18. 1-3.
6. Gâmbaş (jud. Alba): Bodrogi 1913, p. 22-24; Horedt 1951, p. 198, nr. 21; Horedt 1958, p. 95-100; Cosma *et alii* 2013, p. 30-31, 64-65, fig. 16-17, 38.
7. Geoagiu de Sus (jud. Alba): Rustoiu, Dărămuş 2005, p. 484-485, Fig. 1/4; Cosma *et alii* 2013, p. 65-67, fig. 30-40.
8. Heria (jud. Alba): Horedt 1958, p. 100-101; Cosma *et alii* 2013, p. 71-72, fig. 48.
9. Leşnic (jud. Hunedoara): Szénpeteri 2002, p. 226.
10. Lopadea Nouă (jud. Alba): Bodrogi 1913, p. 25-27; Horedt 1958, p. 101, nr. 9, 75, 84, fig. 13/11-12, fig. 18/1-5; Cosma *et alii* 2013, p. 72-74; fig. 49.
11. Măgina (jud. Alba): Ciugudeanu 1974, p. 457-459, Fig. 1; Cosma *et alii* 2013, p. 74, fig. 50; Gál 2013, 255-260.
12. Râmeţ (jud. Alba): Horedt 1958, p. 102; Cosma *et alii* 2013, p. 77, fig. 53.
13. Sebeş (jud. Alba): Horedt 1958, p. 103; Cosma *et alii* 2013, p. 84, fig. 59.
14. Stemţ (jud. Alba): Bodrogi 1913; Horedt 1958, p. 103, nr. 17, fig. 19/1-3; Popa 1961, p. 225-226, nr. 6, fig. 3/a-c; Cosma *et alii* 2013, p. 85, fig. 60.
15. Târnavă (jud. Sibiu): (fostă Proştea Mare): Horedt 1958, p. 101-102, Nr. 10; Cosma *et alii* 2013, p. 86-87, fig. 62.
16. Târnaveni (Jud. Mureş): ArchÉrt, XXXIV, 1914, p. 153-154; Horedt 1968, p. 117, nr. I. 24. fig. 2.1.2.
17. Teiuş (jud. Mureş): Daicovicu 1945, p. 210; Horedt 1951, p. 205; Horedt 1953, p. 798-814; Párducz 1954, p. 59-60; Cosma *et alii* 2013, p. 23-29, fig. 12-15.

**NOTES ON THE PRESENCE OF AVAR WARRIORS
IN THE TRANSYLVANIAN PLATEAU DURING THE 7th-8th CENTURIES**

ABSTRACT

The political domination of the Avars in Transylvania was confined to the center of the Transylvanian Plateau (bend of the River Mureş, between Câmpia Turzii and Teiuş), extending also to the Târnavă Basin, territories where the Avar cemeteries cluster. Mureş Valley connected this centre of power with Pannonia (**Fig. 2**). Large territories from Transylvania, like the northern part of the Transylvanian Plateau as well as the piedmont areas of the Carpathian Arch remained outside the “borders” of the Empire.

In this context, a series of extensive Avar military expeditions can be supposed during the fourth and fifth decades of the 7th century in order to conquer Transylvania. The military campaigns were aimed at solving several issues: 1. The conquest, abolishment or only the control of the Gepidic centers of power from Transylvania, still active in the first half of the 7th century; 2. The repression of the supposed Slavic uprisings from Transylvania; 3. The establishment of an Avar centre of power in the

middle of the Transylvanian Depression with a distinct aim of effectively controlling the salt reserves in the centre of the Transylvanian Plateau.

A single Avar military centre existed in the Transylvania, positioned in the area of the River Mureș bend. It had the status of a province "Aul" and it was subordinated to the Avar khagans from Pannonia (**Fig. 2**). They exercised a direct control over the centre of Transylvania via personal representatives. They were elite warriors, accompanied in Transylvania by their military retainers, as well as by bands/units of common fighters from the Avar army.

EXPLANATION OF FIGURES

Table A. Graves with horse skeletons or horse skeleton remains discovered in Gepid cemeteries from the Transylvanian Plateau.

Legend: C – Cemeteries; M – Graves; A – weaponry; Ph - harness items; Îc – Burial with horse; Lc – Belt tongue; Ac – Belt appliques; Ca – Buckles; P – Jewellery; Ah – harness appliques; Ce – Pottery; O – Household and domestic objects; Mo – Coins; Fi – W/A inventory; D – Dating of the Avar graves.

Table B. - Cemeteries, graves and funerary nature finds in the Transylvanian Plateau with inventory specific to Avar warriors.

Legend: C – Cemeteries; M – Graves; Cf – Funerary nature; A – weaponry; Ph - Harness pieces; Îc – Burial with horse; Lc – Belt tongue; Ca – Buckles; P – Jewellery; Ah – Harness appliques; Ce – Pottery; O – Household and domestic objects; Fi – W/A inventory; D – Dating.

Fig. 1. Gepidic cemeteries in the Transylvanian Plateau with graves containing horse skeletons or horse skeleton remains. Numbers on the map correspond to Table A.

Fig. 2. Avar cemeteries in the Transylvanian Plateau dating to the 7th – 8th centuries. Numbers on the map correspond to Table B.

Fig. 3. Gepidic cemeteries containing graves with horse skeletons or horse skeleton remains and Avar cemeteries and graves in the Transylvanian Plateau dating to the 7th – 8th centuries. Numbers on the map correspond to Tables A-B.

Bibliografie:

- Agathias I, 3.30 - Agathias I, 3.30: E. Lung, *Istoricii și politica la începutul Evului Mediu european*, București, 2001, p. 125, n. 138.
- Aldea, Stoicovici, Blăjan 1980 - I. Al. Aldea, E. Stoicovici, M. Blăjan, "Cercetări arheologice în cimitirul prefeudal de la Ghirbom (comuna Berghin, jud. Alba)", *Apulum, Acta Musei Apulensis*, 18, 1980, p. 151-177.
- Bărcăcilă 1939-1942 - Al. Bărcăcilă, "Aurul Ardealului în perioada avarică a lui Carol cel Mare", *Apulum, Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia*, 1, 1939-1942, p. 203-227.
- Bârză 2010 - L. Bârză, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. das Gräberfeld 3 von Bratei*, Bearbeitet von R. Harhoiu. Mit

- Beträgen E. Zaharia und R. Harhoiu, *Archaeologia Romanica* 4, Cluj-Napoca, 2010.
- Blăjan, Botezatu 2000 - M. Blăjan, D. Botezatu, "Studiul arheologic și antropologic al mormintelor de incinerare prefeudale (secolul VIII) de la Aba Iulia – "Stația de salvare"", *Apulum, Acta Musei Apulensis*, 37/1, 2000, p. 453-470.
- Bodrogi 1913 - J. Bodrogi, "Alsófehérvármegyei honfoglaláskori leletek", *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület hetedik vándorgyűlésének emlékkönyve*, Kolozsvár, 1913, p. 16-29.
- Bóna 1980 - I. Bóna, "Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 32, 1-4, p. 31-95.
- Bóna 1990 - I. Bóna, "II. Völkerwanderung und Frühmittelalter (271-895)", B. Köpeczi (Hrsg.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, p. 63-106.
- Bóna 1993 - I. Bóna, *A honfoglalás előtti kultúrák és népek, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Kötet-Történelem és kultúra*, Nyíregyháza, 1993, p. 115-121.
- Botezatu, Blăjan 1989 - D. Botezatu, M. Blăjan, "Mormântul prefeudal (sec. VI e.n.) de la Mediaș (jud. Sibiu). Studiu arheologic și antropologic", *Apulum, Acta Musei Apulensis*, 26, 1989, p. 347-354.
- Čilinská 1991 - Z. Čilinská, "Soziale differenzierung und ihre spiegelung im Bestattungsritus des 7.-8. Jahrhunderts in der Slowakei", *Acta Archaeologica Carpatica*, 30, 1991, p. 187-212.
- Ciugudeanu 1974 - H. Ciugudeanu, "Mormântul unui călăreț avar de la Măgina, jud. Alba", *Studii de Istorie Veche și Arheologie*, 25, 3, 1974, p. 457-459.
- Comșa 1987 - M. Comșa, "Slawen und Awaren auf rumänischem Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frührumänischen Bevölkerung", B. Hänsel (Hrsg.), *Die Völker Südosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert Südosteuropa Jahrbuch*, München-Berlin, 1987, p. 219-230.
- Cosma 2002 - C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H.*, Ethnic and cultural interferences in the 1st millenium B.C. to the 1st millenium A. D. 6, Cluj-Napoca, 2002.
- Cosma 2011 - C. Cosma, *Funerary pottery in Transylvania of the 7th-10th centuries*, Ethnic and cultural interferences in the 1st millenium B.C. to the 1st millenium A. D. 18, Cluj-Napoca, 2011.
- Cosma 2012 - C. Cosma, "Ethische und politische Gegebenheiten im Westen und Nordwesten Rumäniens im 8.-10. Jh. n.Chr.", *Ephemeris Napocensis*, XXII, 2012, p. 137-158.
- Cosma et alii 2013 - C. Cosma, A. Dobos, G. T. Rustoiu, A. Rustoiu, O. Oargă, *Războinici în Transilvania din epoca avară*, Cluj-Napoca, 2013.
- Csiky 2009 - G. Csiky, *Az avar kori szűrő- és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*, Doktori disszertáció,

- Budapest, 2009, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csikygergely/diss.pdf>, accesat la data de 1.10.2014.
- Csiki 2011 - G. Csiki, "Armament and Society in the Mirror of the Avar Archaeology. The Transdanubia-Phenomenon Revisited", *Studia Universitas Cibiniensis*, Series Historica, Supplementum No. 1, 2011, p. 9-34.
- Daicoviciu 1945 - C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.
- Daim 2003 - F. Daim, "Avars and Avar Archaeology. An Introduction", H-W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl (Ed.), with the collaboration of. S. Kasche, *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, I. Wood (Series Editor), The Transformation of the Roman World, vol. 13, Brill, Leiden, Boston, 2003, p. 465-570.
- Dobos 2010/2011 - A. Dobos, "Az erdélyi soros temetők lovastemetkezései (Ínmormântările cu cal în cimitirele cu morminte dispuse în șiruri paralele din Transilvania /The horse burials of the row-grave cemeteries from Transylvania). Körösfői Zsolt (Főszerkesztő)", in *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában*, szerk. Körösfői Zs., Molnár István Múzeum Kiadványai, 3, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, 2010/2011, p. 377-403.
- Dobos, Opreanu 2012 - A. Dobos, C. H. Opreanu, *Migration period and early medieval cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County)*, Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 5, Cluj-Napoca, 2012.
- Erdély Története 1986 - L. Makkai, A. Mócsy (Szerkesztette), *Erdély Története. Első Kötet. A Kezdetektől 1606-IG*, Budapest, 1986, p. 159-177.
- Fiedler 1996 - U. Fiedler, "Die Slawen im Bulgarenreich und im Awarenkhanat. Versuch eines Vergleichs", D. Bialeková, J. Zábajník (Hrs.), *Etnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. Bis 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. Bis 10. November 1994, Bratislava, 1996, p. 195- 214.
- Gaiu 1992 - C. Gaiu, "Le cimitiere gepide de Bistrița", *Dacia*, N.S. 36, 1992, p. 115-124.
- Gál 2013 - S. S. Gáll, "Analiza osteologică a mormântului avar de la Măgina, jud. Alba", *Apulum. Acta Musei Apulensis*, 50, 2013, p. 255-260.
- Gáll 2014 - E. Gáll, "The avar conquest and wath followed. Some ideas of the process of the "Avarisation" of Transylvanian Basin (6th-7th) Centuries", S. Cociș (Hrsg.), *Archaeologische Beiträge zum hundersten Geburtstag von Kurt Horedt*, Patrimonium

- Archaeologicum Transylvanicum 7, Cluj-Napoca, 2014, p. 295-323.
- Gáll, Laczkó 2013 - E. Gáll, N. Laczkó, "Doboka kora középkori hamvasztásos temetőjéről. Néhány gondolat a Kis-Szamos völgye 7–9. (10.?) századi településterületéről", *Dolgozatok. Az erdélyi múzeum érem- és régiségtárából*, VIII. (XVIII), kötet 2013, Kolozsvár, 2015, Erdélyi múzeum-egyesület, p. 53-74.
- Garam 1987 - É. Garam, "Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine zeitliche Gliederung", B. Hänsel (Hrsg.), *Die Völker Südosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa Jahrbuch 17, München-Berlin, 1987, p. 191-202.
- Garam 1994 - É. Garam, "Die Awaren (Awaren in Siebenbürgen)", W. Schuller (Hrsg.), *Siebenbürgen zur Zeit der Römer und der Völkerwanderung*, Siebenbürgisches Archiv, Band 29, Böhlau Verlag Köln, Weimar Wien, 1994, p. 171-181.
- Georoceanu et alii 1977 - P. Georoceanu, C. Lisovschi-Cheleşanu, M. Georoceanu, "Studiul osteologic al unui schelet de cal dintr-un mormânt avar din Transilvania", *Acta Musei Napocensis*, 16, 1977, p. 285-294.
- Grosu et alii 1995 - Al. V. Grosu, M. Blăjan, D. Botezatu, "Mormântul cu ofrandă de moluște (secolul VIII e. n.) descoperit la Alba Iulia "Stația de salvare"", S. Dumitraşcu, V. Moga, A. Chiriac, S. Şipoş (Ed.), *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 275-284.
- Hica 1974 - I. Hica, "Un cimitir din secolul al VII-lea e. n. la Valea Largă (jud. Mureş)", *Studii și Comunicări de Istorie Veche și Arheologie*, 25, 1974, p. 517-526.
- Horedt 1951 - K. Horedt, "Ceramica slavă din Transilvania", *Studii și Comunicări de Istorie Veche*, 2, 2, 1951, p. 189-218.
- Horedt 1953 - K. Horedt, "Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuş. II. Cimitirul de la "Cetățuiea" lângă Teiuş", *Materiale Arheologice privind Istoria Veche a R.P.R.*, 1, București, 1953, p. 783 -815 (798-815).
- Horedt 1956 - K. Horedt, "Avarii în Transilvania", *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 7, 3-4, 1956, p. 393-406.
- Horedt 1958 - K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei. Sec. IV – XIII*, București, 1958.
- Horedt 1968 - K. Horedt, "Das Awarenproblem in Rumänien", *Studijné Zvesti*, Nitra, 16, 1968, p. 103-120.
- Horedt 1976 - K. Horedt, "Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.-9. Jh.", *Zeitschrift für Archäologie*, 10/1, 1976, p. 35-57.
- Horedt 1979 - K. Horedt, "Die Brandgräberfelder der Mediaşgruppe aus dem 7.-9. Jh. in Siebenbürgen", *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*, Bratislava 7-14 Septembre 1975, vol. 1, Bratislava, 1979, p. 385-394.

- Horedt 1986 - K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Antiquitas. Reihe 3. (Serie 4 to): Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur Klassischen und Provinzial-Römischen archäologie und zur Geschichte des Altertums 28, Bonn, 1986.
- Kiss 1962 - A. Kiss, "Az avarokori lovas-temetkezés szkásának vizsgálata", *Janus Pannonius Múzeum Évkönyvem*, Pécs, 1962, p. 153-162.
- Kovács 1913 - I. Kovács, "A mezőbandi asatasok / Les fouillages de Mezőband", *Dolgozatok. Erdély Nemzeti Múzeum*, 4, 1913, p. 265-429.
- Kovács, Garam 2002 - T. Kovács (Gen. ed.), É. Garam (Ed.), *The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós treasure*, Budapest, 2002.
- László 1955 - G. László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*, *Archaeologia Hungarica XXXIV*, Budapest, 1955.
- Lazăr 1995 - V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș*, 1995.
- Macrea 1959a - M. Macrea, "Necropola slavă de la Someșeni (r. și reg. Cluj)", *Materiale și Cercetări Arheologice*, 5, 1959, p. 519-527.
- Macrea 1959b - M. Macrea, "Șantierul arheologic Someșeni-Cluj", *Materiale și Cercetări Arheologice*, 6, 1959, p. 515-522.
- Mauricius, XI, 2 - Mauricius, *Arta Militară*, *Fontes Historiae Dacaromanae 2* (București 1970), p. 552-565.
- Párducz 1954 - M. Párducz, "Le cimetière hallstattien de Sztes-Vekerzug II (Le fouilles de 1952 et 1953)", *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, IV, 1954, p. 25-89.
- Pohl 1988 - W. Pohl, *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567-822 n. Chr.*, München, 1988.
- Pohl 2003 - W. Pohl, "A non-roman empire in Central Europe: The Avars", H-W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl (Editors), with the collaboration of S. Kasche, *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, I. Wood (Series Editor), *The Transformation of the Roman World*, vol. 13, Brill, Leiden-Boston, 2003, p. 571-595.
- Popa 1961 - Al. Popa, "Materiale din perioada de trecere la feudalism în zona orașului Alba Iulia", *Apulum, Acta Musei Regionalis Apuensis*, 4, 1961, p. 221-232.
- Protase et alii 2000 - D. Protase, M. Blăjan, D. Botezatu, S. Haimovici, "Șpălnaca, com Hopârta, Jud. Alba, Punct Șugud", *Campania 1999, Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, 2000, p. 104. <http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm>.
- Repertoriu Cluj 1992 - *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca, 1992.
- Rustoiu, Ciută 2008 - G. T. Rustoiu, M. Ciută, "Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea-Vereșmort (jud. Alba)", *Apulum, Acta Musei Apulensis*, 45, 2008, p. 71-98.

- Rustoiu, Dărămuș 2008 - G. T. Rustoiu, C. Dărămuș, "Piese de inventar funerar prefeudale descoperite la Geoagiu de Sus, com. Stremț, jud. Alba", C. I. Popa, G. T. Rustoiu (Eds), *Omagiu Profesorului Ioan Andrișoiu. Studii și cercetări arheologice*, Alba Iulia, 2005, p. 483-490.
- Rusu 1962 - M. Rusu, "The prefeudal cemetery of Noșlac (VIth-VIIth centuries)", *Dacia*, N.S. 6, 1962, p. 269-292.
- Rusu 1964 - M. Rusu, "Cimitirul prefeudal de la Noșlac", *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1964, p. 32-45.
- Rusu 1977 - M. Rusu, "Transilvania și Banatul în secolele IV-IX", *Banatica*, 4, 1977, p. 169-213.
- Rusu 1997 - M. Rusu, "Continuitatea daco-romană în perioada 275-568", *Istoria Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1997, p. 177-450.
- Sós/ Salamon 1995 - Á. Cs. Sós, Á. Salamon, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th-9th Centuries A.D.) at Pókaszpetk*, Budapest, 1995.
- Stanciu 2000 - I. Stanciu, "Teritoriul nord-vestic al României și Khaganatul Avar", *Acta Musei Porolissensis*, 23, I, 2000, p. 403-451.
- Stoicovici, Blăjan 1982 - E. Stoicovici, M. Blăjan, "Cercetări arheologice în cimitirul din secolul VIII e.n. De la Ghirbom – "Gruiul Măciuliilor" (jud. Alba)", *Apulum, Acta Musei Apulensis*, 20, 1982, p. 139-154.
- Székely 1962 - Z. Székely, "Contribuții la cultura slavă în secolele VII-VIII în sud-estul Transilvaniei", *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, 4, 13, 1, 1962, p. 46-58.
- Székely 1969 - Z. Székely, "Materiale ale culturii Sântana de Mureș din sud-estul Transilvaniei", *Aluta*, 1, 1969, p. 7-22.
- Székely 1974 - Z. Székely, "Slaves anciens dans le Sud-Est de la Transylvanie", *Balcanoslavica*, 1, 1972 (1974), p. 55-57.
- Székely 1974-1975a - Z. Székely, "Așezări din secolele VI-IX în sud-estul Transilvaniei", *Aluta*, 6-7, 1974-1975, p. 35-55.
- Székely 1974-1975b - Z. Székely, "Sud-Estul Transilvaniei în secolele VI-XIII E.N", *Aluta*, 6-7, 1974-1975, p. 57-61.
- Székely 1975 - Z. Székely, "Așezarea prefeudală de la Sălașuri (com. Vețca, jud. Mureș)", *Marisia*, 5, 1975, p. 71-79.
- Székely 1976 - Z. Székely, "Așezarea prefeudală de la Bezid (jud. Mureș)", *Marisia*, 6, 1976, p. 117-123.
- Székely 1988 - Z. Székely, "Așezări din secolele VII-VIII în bazinul superior al Târnavei Mari", *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 39, 2, 1988, p. 169-198.
- Székely 1992 - Z. Székely, "Așezări din secolele VI-XI p. Ch. în bazinul Oltului Superior", *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, 43, 3, 1992, p. 245-306.
- Szentpéteri 2002 - J. Szentpéteri (Hrs.), *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, I-II, Budapest, 2002.
- Winkler et alii 1977 - I. Winkler, M. Takacs, Gh. Păiuș, "Necropola avară de la Cicău", *Acta Musei Napocensis*, 14, 1977, p. 269-283.

- Zábojník 1995 - J. Zábojník, "Soziale problematik der Gräberfelder des Nördlichen und Nordwestlichen Randgebietes des Awarischen Kaganats", *Slovenská Archeologia*, 43, 1995, p. 205-344.
- Zaharia 1977 - E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII-VIII / Cimitirul nr. 2 de la Bratei*, București, 1977.
- Zriny 1976 - A. Zriny, "Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele IV-XIII e.n.", *Marisia*, 5, 1976, p. 125-151.